

Suurin illusio – Daniel Wegner ja tietoinen tahto

Osmo Tammissalo

Tietoinen tahto on tunne siitä, että *me* teemme asioita. Tämä tuntemus syttyy monissa tekemisissäme asioissa saaden meidät aina uudelleen ja uudelleen tuntemaan, että juuri me tietoisesti aiheutamme toimintamme. Psykologi Daniel Wegnerin mukaan tämä tunne ei kuitenkaan ole todellinen kuvaus siitä, mitä mielessämme, aivoissamme ja kehossamme tapahtuu, kun toimintaa käynnistetään. Wegner väittää, että tietoisien tahdon kokemus nousee prosesseista, joilla mieli tulkitsee itseään – ei niinkään prosesseista, joilla mieli aiheuttaa toiminnan.

Yksi kokeellisen psykologian käytetyimpiä menetelmiä on asioiden suora kysyminen koehenkilöiltä: mikä seuraavista kasvoista on viehättävin, mikä T-paidoista tuoksu miellyttävimmältä jne. Vastaajat voisivat kuitenkin tahtoessaan valehdella kokeen järjestäjille. Tällä perusteella psykologi George A. Miller usein kysyi tutkimustyötä harjoittelevilta oppilailtaan, että ”eikö tämä tee tahdosta tärkeämmän asian kuin se, jota te tutkitte?” (Baars 2002)

Ihmisten tahto kuitenkin saa aikaan asioita, joita kunnollisen teorian perusteella voi ennustaa. Psykologisten kokeiden tulokset harvoin ovat sattumanvaraisia: symmetriset ja keskiarvoiset kasvot ilmoitetaan miellyttävimmiksi, hajumieltymyksillä on oma ennustettava logiikkansa jne. Ihmisten käyttäytyminen on pitkälti ennakoitavissa myös psykologian laboratorioiden ulkopuolella.

Millerin huomio on silti merkittävä. Psykologiset teoriat eivät juuri käsittele tahtoa (tai sitä kuinka vapaa se on). Jättäessään huomiotta mekanismit, jotka voisivat toimia kuten vapaa tahto, psykologia on samalla tullut hylänneeksi tietoisien ja/tai vapaan tahdon *kokemuksen*. Näin huomauttaa Harvardin yliopiston professori Daniel Wegner kirjassaan *Illusion of Conscious Will*, tietoisien tahdon illuusio. Intuitiivinen tunne tai kokemus tietoisesta tahdosta on hänen mukaansa jotain, jota mikään filosofinen argumentti tai psykologinen mekanismi ei voi karkottaa.

Wegnerille kokemus tahdosta ei kuitenkaan ole kunnollinen teoria siitä, mikä oikeasti aiheuttaa käyttäytymisen, mutta se pitää silti tunnistaa tärkeänä inhimillisenä ominaisuutena. Ihmiset tuntevat tahdon ja tieteellisen psykologian on selvítettävä mistä siinä on kyse [1].

Wegnerille on olemassa esimerkiksi joukko oireyhtymiä, jotka pystyvät peittämään tietoisien tahdon tuntemuksen kuten esimerkiksi ”vieras käsi”-syndrooma (elokuvassa Tohtori Outolempi), dissosiattiivinen persoonallisuushäiriö ja skitsofreenikon hallusinaatiot. Myös terveillä ihmisillä sellaiset ilmiöt kuten hypnoosi, fasilitointi, taikavarvut, kielillä puhuminen, transsi, maasäteilyheilurit yms. kuvastavat tahdon anomalioita – tapauksia, jolloin yksilö toimii ilman tietoisuutta tahtoa.

...sillä he eivät tiedä, mitä heidän aivonsa tekevät

Wegnerin määritelmässä tietoinen tahto on tunne siitä, että *me* teemme asioita. Tämä tuntemus syttyy monissa toimissamme saaden meidät aina uudelleen ja uudelleen luulemaan, että juuri me tietoisesti aiheutamme toimintamme. Mutta tämä tunne ei siis välttämättä ole todellinen kuvaus siitä, mitä mielessämme, aivoissamme ja kehossamme tapahtuu, kun toimintaa käynnistetään. ”On aina mahdollista, että kuvittelisin itse nostavani käteni, vaikka joku muu syy saisikin sen aikaan. Toimimisen kokemuksessa ei ole mitään sellaista, joka takaisi sen, että se on kausaalisesti tehokas”, kirjoitti filosofi John Searle (1983).

Arthur C. Clarke puolestaan esitti, että jos teknologia on tarpeeksi edistynyttä, se ei mitenkään eroa taikuudesta. Sama saattaa Wegnerin mukaan koskea käsitystä itsestämme. Kun suunnitamme huomion omaan mieleemme, yritämme ymmärtää käsittämättömän edistynyttä teknologiaa. Emme mitenkään voi tietää (saati seurata) sitä valtavaa mekaanisten syiden määrää, joka

käyttäytymiseemme vaikuttaa. Niinpä kehittämme oikopolun, uskomuksen tietoisien ajatustemme kausaalista tehokkuudesta. Uskomme oman kausaalisuutemme taikuuteen.

Wegnerin pääteesi on se, että tietoisien tahdon kokemus nousee prosesseista, joilla mieli tulkitsee itseään – ei niinkään prosesseista, joilla mieli aiheuttaa toiminnan. Tietoinen tahto ei välttämättä paljasta mitään siitä ketjusta, joka toiminnan todellisuudessa aiheuttaa [2]. Alitajuiset prosessit siis synnyttävät tietoiset ajatukset toiminnasta, ja toisenlaiset alitajuiset prosessit synnyttävät vapaaehtoisen toiminnan. Näiden kahden tiedostamattoman prosessin välillä joko on tai ei ole yhteyksiä, mutta tämä on merkityksetöntä ajatuksesta toimintaan johtavan polun aistimisen kannalta. Mitään todellista polkua ei voi suoraan aistia, joten todellista polkua ei välttämättä ole olemassa.

Ihmismieli käyttää kahta hyvin erilaista mallia selittämään ympäristönsä tapahtumia: toinen mielille ja toinen kaikelle muulle. Mentalistiset selitykset toimivat hyvin mielten ymmärtämiseen mutteivät mihinkään muuhun. Mekanistiset selitykset taas toimivat vaikkapa taivaankappaleiden liikkeiden ymmärtämisessä, mutta mielten kohdalla ne jättävät aukkoja. Nämä mekanististen selitysten aukot täytetään mentaalisilla selitysmalleilla eli epäsuorilla psykologisilla teorioilla, jotka keskittyvät tietoihin ajatuksiin ja tahdon kokemukseen. (Autismi on kehityshäiriö, jossa mieliin liittyvät selitysmallit jäävät osin kehittyttä.)

Tietoisien tahdon kokemus saattaa Wegnerin mukaan olla ”vääriä käsitystä” siitä, että tarkastelemme käyttäytymisemme takana olevia mekanistisia syysuhteita mentaalisilla selitysmalleilla. Emme näe aivojemme vipujen ja laitteiden toimivan, koska meillä on niin kiire lukea omia mieliämme. Wegnerin mielestä ihmismielellä on tällainen selitysmekanismi omalle itselleen, joka tuottaa kutakuinkin yhtenäisen tuntemuksen siitä, että se mikä on tietoisuudessa, on myös toiminnan takana oleva syy [3]. Mutta samalla hän muistuttaa, että todellisuudessa mieli ei koskaan voi tuntea itseään niin hyvin, että se voisi sanoa, mitkä ovat syitä sen toimintoihin. Marvin Minsky (1985) muotoili ajatuksen seuraavasti: ”Kukaan ei nauti ajatuksesta, että se mitä teemme, riippuisi prosesseista, joita emme tunne; mieluummin luemme valintamme tahdon, itsekontrollin tai tahdonvoiman ansioiksi... Ehkäpä olisi rehellisempää sanoa, että ’sisäiset voimat, joita en tunne, määräisivät päätökseni’.”

Mutta onko Wegnerillä mitään uutta tarjottavaa näihin monen mielestä aataminaikaisiin pohdiskeluihin? Eikö kaikki ole jo sanottu? Ei suinkaan. Esimerkiksi *Illusion of Conscious Will* -teoksessa hän käsittelee erilaisia tahdon poikkeustiloja lähinnä psykologian- ja neurotieteiden laboratorioden saamien tutkimustulosten valossa. Spinozalla tai William Jamesilla ei ollut tällaiseen ylellisyyteen mahdollisuuksia.

...sillä heidän aivonsa eivät tiedä, mitä ne tekevät

Wegnerin teorian mukaan tunnemme tietoisien tahdon ja luemme itsemme vastuulliseksi toiminnasta, kun seuraavat kolme ehtoa täyttyvät:

1. Prioriteetti, aiemmuus: ajatus tulee ennen toimintaa,
2. Konsistenssi, ristiriidattomuus: ajatus on johdonmukaisessa yhteydessä toiminnan kanssa,
3. Eksklusiivisuus, pois sulkevuus: toimintaan ei liity muita mahdollisia syitä.

Niinpä edes pitkän aikavälin suunnittelu toiminnalle ei välttämättä tuota kokemusta tahdosta, jos suunnitelma ei palaa mieleen silloin, kun toiminta suoritetaan. Eli jos ajatus toiminnasta juuri ennen sen suorittamista on poissa, jopa kaukainen ennakkonäkemyks ei sen ennenaikaisuuden vuoksi edistä tunnetta, että olisi itse tahtonut toimia.

Jos vaikkapa ajattelee pitkään yskimistä ja onnistuu riittävän kauan pitämään huomion yskimisen mahdollisuudessa, saattaa lopulta yskäistä, selvittää kurkkua, tuntee kutinaa keuhkoissa tms. Tällöin todennäköisesti huomaa ajatuksen ja toiminnan välisen loogisen yhteyden. Mutta yskäistessä kuitenkin tuskin tuntee, että sai itse sen aikaan. Kokemus prioriteetista, aiemmudesta ei ollut oikeanlainen: ajatus yskimisestä tuli aivan liian aikaisin.

Parhaimmillaan Wegner on käsitellessään automatismia eli tilanteita, jossa yksilö tuntee, että hän ei halua tehdä mitään, mutta joissa hän kuitenkin tekee jotain. Wegner analysoi perusteellisesti mm. tapauksia, joissa toisten ihmisten läsnäolo vähentää yksilön omia tietoisia aikomuksia. Jos yksilö tietää, että muut ovat ainakin osittain vastuussa jostain toiminnasta, hän saattaa huomoida omia aikomuksiaan niin vähän, että toiminta syntyy täysin ilman sitä edeltäviä ajatuksia [4].

Tällainen taipumus jättää huomiotta tai tukahduttaa oma tietoinen osallistumisensa ryhmän toimintaan voi olla osa normaalia sosiaalista käyttäytymistä, jota termi automatismi ei siis kuvaa kovin hyvin. Psykologit ovat esimerkiksi tehneet lukuisia koesarjoja, joissa koehenkilöitä on pyydetty tunnustelemaan toisen ihmisen lihasliikkeitä (lähinnä käsissä) ja sitten vastaamaan aistittujen liikkeiden perusteella kysymyksiin tämän toisen henkilön puolesta. Koehenkilöt tuottivat oikeita vastauksia ja lukivat ne toisen henkilön ansioiksi, vaikka tämä ei ollut kuullutkaan esitettyjä kysymyksiä (Wegner 2003). Samoin ns. fasilitoinnissa henkilö tunnustelee toisen ihmisen sormen- tai kädenliikkeitä yleensä tietokoneen näppäimistön päällä, ja yrittää kirjoittaa vain sen, mitä toisen liikkeitä antaisivat ymmärtää. Fasilitoinnilla väitetään pystyttävän selvittämään muuten kommunikointikyvyttömän henkilön ajatuksia [5]. Tämän tekniikan onnistumisesta ei kuitenkaan ole olemassa tieteellistä näyttöä.

Eli kun tekee jotakin, miten voi tietää, että juuri itse tekee sen? Ja kun joku muu tekee jotain, miten voi tietää, ettei se ollutkin itse, joka teki sen? Nämä eivät ole arkipäiväisiä kysymyksiä, sillä vastaus tuntuu aina niin itsestään selvältä. Mutta Wegnerin mukaan voimme projisoida oman toimintamme melko helposti toisiin ihmisiin, ihmisryhmiin tai jopa eläimiin. Oletettavasti tässäkin piirteessä on huomattavia sekä tilannekohtaisia että yksilöiden välisiä eroja.

Joissain Wegnerin esiin nostamissa kokeissa fasilitoijan oma mieli ryhtyi tuottamaan vastauksia etenkin, jos hän yritti olla kirjoittamatta mitään. Huomion kiinnittäminen siihen, mitä ei pitäisi tehdä onkin Wegnerin mukaan monesti voimakas käynnistin juuri tähän käyttäytymiseen. On kuin mieli automaattisesti etsisi mitä tahansa ajatusta, toimintaa tai emootiota, jota yritetään kontrolloida tai välttää. Sienimetsällä osa mielestä yrittää kuin salavirkkaa etsiä karhua, vaikka yrittäisimme olla sitä ajattelematta. Ajatukset ja toiminnot, joita emme halua toteuttaa, tulevat toistuvasti takaisin mieleen. Muita esimerkkejä voisivat olla seuraavanlaiset tilanteet: masennumme, kun yritämme olla onnellisia; pysymme hereillä, kun yritämme epätoivoisesti nukahtaa; hermostumme, kun yritämme rentoutua; mielemme harhailee, kun yritämme keskittyä; muodostamme stereotyyppioita ja ennakkoluuloja, kun yritämme olla reiluja; läikytämme kahvia, kun yritämme kävellä mahdollisimman vakaasti jne. Myös urheilijan on mahdollista yrittää liikaa.

Eräänlaisesta automatismista kertoo myös se, että pelkästään jonkin tyyppisen ihmisen ajatte-

leminen voi saada aikaan tällaisen henkilön liikkeiden matkimista. Eräässä kokeessa opiskelija-koehenkilöt joutuivat lukemaan sekalaisia lauseita. Osa sai lauseita, joissa toistuvasti käsiteltiin vanhuutta ja käytettiin vanhuuteen liittyviä sanoja; ryppyinen, harmaa, viisas, vanha ja eläke. Kun koehenkilöt poistuivat testitiloista, heidän kävelynsä analysoitiin tarkkaan. Ne, jotka oli johdettu ajattelemaan vanhoja ihmisiä, kävelivät hitaammin kuin muut.

Toisen tutkimuksen mukaan vanhuuden ajattelemisen saattoi aiheuttaa myös muistin heikkenemistä. Samoin avuttomuuteen liittyvät lauseet lisäsivät ihmisten todennäköisyyttä nostaa koejärjestelijältä pudonneita esineitä. Toisessa kokeessa koehenkilöiden käskettiin ajatella professoreita. Kun näille henkilöille sitten annettiin joukko Trivial Pursuit -kysymyksiä, he vastasivat oikeammin kuin ne, joita ajatukset professoreista eivät olleet virittäneet. Toisaalta koehenkilöt, joita oli johdettu ajattelemaan jalkapallohuligaaneja, saivat huonontuneita tuloksia.

Wegnerin mielestä edellä mainittujen esimerkkien ns. ideomotorisille toiminnoille ei niinkään tarvita omaa teoriaa, vaan meidän täytyy vain selittää se, miksi ideomotoriset toiminnot ja automatismit ovat väistäneet mekanismin, joka yleensä tuottaa kokemuksen tahdosta. Automatismi ja ideomotorinen toiminta voivat hänen mukaansa olla ikkunoita todellisiin kausaalisiin tekijöihin, koska ne tapahtuvat ilman tietoisien tahdon ”näennäistä kausaatiota”.

Entä tuleeko aistimus ulkopuolisista aiheuttajista ennen automatismia vai sen jälkeen? Tämä on kuin kysyisi, että ”*kuvittelemmeko että ullakolla on aaveita, koska sieltä kuuluu ääniä, vai kuulemmeko ääniä ullakolta, koska kuvittelemme, että siellä on aaveita?*” Ensimmäisessä tapauksessa automatismin kokeva yksilö etsii selitystä toiminnalleen, mutta koska hän ei löydä sitä omasta itsestään, hän kääntyy etsimään ulkopuolista tekijää. Toisessa tapauksessa yksilön omaama teoria ulkopuolisesta tekijästä auttaa automatismin luomisessa. Kyse on todennäköisesti siitä, että silloin, kun emme pysty jäljittämään toimintamme alkuperää omaan mieleemme (koska joko emme muista tietoista aikomustamme, tai koska aikomuksen aiemmuus ei ole oikeanlainen, tai koska aikomus ei ole loogisessa yhteydessä toimintaan), me alitajunnassamme pidämme kiinni siitä, että toiminta sai alkunsa *jonkun* mielessä.

Lihakset kertovat

Mistä yksilön tuntemus tietoisien tahdon käytöstä sitten syntyy? Wegnerin mielestä tällä hetkellä paras arvaus on, että kyse on pääosin kahdenlaisista aistimuksista – tuntemus aivojen antamasta motorisesta käskystä sekä tuntemus lihaksen liikkumisesta – ja molemmat voivat osallistua tuntemukseen omasta yrittämisestämme [6]. (Kolmannen vaihtoehdon antoi Albert Michotte (1963): ”Vaikka uskomus oman itsen kausaalisuuteen on vain illuusio... on kuitenkin olemassa kaksi ilmiötä, jotka selittävät tuon uskomuksen; ensimmäinen on kykymme ennustaa lopputulos ennen kuin se tapahtuu, toinen on tuntemus ’aktiivisuuden’ läsnäolosta.”)

Wegnerin mukaan tietoisien tahdon anatomista tähän mennessä tehdyt tutkimukset vihjaavat, että tahdon tuntemuksella on kaiken kaikkiaan monia lähteitä. Yksilön kokemus siitä, että hän toimii tietoisien tahtonsa mukaisesti, voi joillain tavoin johtua lihaksissa aistitusta yrittämisestä, mutta kokonaisuutena tietoinen tahtominen näyttää olevan tuntemus, joka kumpuaa useista erilaisista ruumiillisista tuntemuksista ja mielen sisäisestä informaatiosta [7]. Yksilö voi saada tunteen tekemisestä tai halun tehdä joko tietoisista ajatuksista siitä mitä tulee tapahtumaan tai toiminnan suorittaneiden lihasten antamasta palautteesta tai jopa toiminnan näkemisestä, jos kyseisiä ajatuksia tai palautetta ei ole ollut saatavilla.

...sillä he eivät tiedä, mitä he tekevät

Vaikka tietoinen tahto hallitsee ihmisen käsitystä itsestään, useimmat kuitenkin näyttävät tuntevan oman psyykensä riittävän hyvin ymmärtääkseen, että heidän ajatuksensa eivät ole ainoita vaihtoehtoja toiminnan aiheuttajiksi. Erityisesti väheksymme ajatuksiamme ja ohitamme tahdon kokemuksen silloin, kun koemme että käyttäytymisemme voi lukea emotionin, impulssien, luonteenlaadun tai tavan syyksi. Esimerkiksi sokean raivon, syvän surun tai huimaavan euforian vallassa toimiva henkilö voi kokea hyvin vähän vapaaehtoisuutta. Tämä on erityisen totta silloin, kun toimintaan liittyvät tietoiset ajatukset ovat poissa juuri ennen toimintaa.

Mutta on mahdollista, että tuntemus tahdosta on heikentynyt voimakkaista tunteista, vaikka tietoiset ajatukset olisivatkin läsnä. Lait ottavat monesti huomioon jonkinlaisen emotionaalisen oikeutuksen intohimorikoksissa; suurten tuntei-

den nähdään vähentävän yksilön vastuuta toimistaan.

Monesti myös kun kehitymme hyväksi jossain tehtävässä, mielen on mahdollista erkaantua täysin sen tekemisestä. Saatamme vasta jälkikäteen huomata tehneemme jotain kiinnostavaa tai merkittävää. Esimerkiksi muusikko voi yllättyä improvisointinsa tuloksista. Voimme myös ihmetellä, mitä tulimme sanoneeksi, kun olimme oikein nokkelia; saatamme tuntea, että oikeastaan emme ansaitsisi tunnustusta parhaista sutkautustamme. Wegnerin mukaan onkin ironista, että monet eniten taitoa vaativista toimistamme – toimista, joista muut nauttivat tai joita muut pitävät ihmeellisinä niiden vaatiman taidon takia – eivät useinkaan ole asioita, jota tietoisesti koemme tahvotamme.

Vaikka Wegner käsittelee hyvinkin erilaisia tahtoon liittyviä mielen toimintoja, hän pystyy kokoamaan palaset hyvin yhteen (s. 143-144):

”Jos lähdemme siitä, että ’vapaaehtoista toimintaa voi tapahtua ilman tietoista tahtoa’ ja kuitenkin hyväksymme sen, että ihmiset kehittävät tahdon kokemuksen suureen osaan vapaaehtoista toimintaansa, meidän täytyy selittää aikomusten ja tahdon usein tavattu samanaikaisuus. Mistä aikomukset ja intentiot tulevat ja miksi ne ennustavat toimintaa niin usein ja niin hyvin? Jos toisaalta lähdemme siitä, että ’kaikki vapaaehtoinen toiminta on tietoisesti tahdottua’, meidän täytyy selittää monet vastaesimerkit: esim. automatismi tai ideomotoriset tapaukset, joissa näennäisen vapaaehtoinen käyttäytyminen tapahtuu ilman merkkejä tietoisesta tahdosta.”

Kummasta tahansa lähdemmekin liikkeelle, Wegnerin mukaan meidän täytyy selittää poikkeukset. Ja selitysten suhteen kyseessä tuntuu olevan joko-tai-tilanne. Automatismia on toistaiseksi kohdeltu vain poikkeustapauksena ja kummajaisena. Samaan aikaan tietoista tahtoa on pidetty itsestäänselvyytenä. Mutta jos muutamme olettamukset toiseen järjestykseen ja lähdemme siitä, että vapaaehtoisuus on jotain, mikä meidän on selitettävä, alamme nähdä uudenlaista valoa.

Julian Jaynesin (1976) sanoin:

”Tietoisuudella on paljon pienempi osa henkinessä elämässämme kuin olemme tietoisia, sillä emme voi olla tietoisia siitä, mistä emme ole tietoisia... Miten yksinkertaista onkaan sanoa se; miten vaikea sitä onkaan arvostaa! Se on kuin pyytäisi taskulamppua pimeässä huoneessa etsimään jotain, mihin ei heijastu valoa. Taskulamp-

pu löytää valoa sieltä mihin ikinä se kääntyykään, joten sen olisi pääteltävä, että valoa heijastuu kaikkialle. Näin myös tietoisuus näyttää valitsevan kaikkialla, vaikka se ei sitä todellisuudessa teekään.”

VIITTEET:

- [1] Vapaaehtoinen toiminta näyttää tapahtuvan ”käskystä” tai ”omasta tahdosta” siten, että tekijä voi aloittaa tai lopettaa sen. Vapaaehtoinen toiminta on myös joustavaa ja se pysyy kesken toiminnankin muuttumaan. Samoin vapaaehtoinen toiminta tapahtuu tiettyjen aivo- ja hermoreittien kautta, jotka joskus eroavat anatomisesti reiteistä, jotka palvelevat ei-vapaaehtoisia toimintoja. Pelkäämään katsomalla vapaaehtoisuutta emme kuitenkaan tiedä onko tietoista tahtoa käytetty. Tämä näyttää olevan jotain, joka yksilön on itse tunnettava ja raportoitava.
- [2] Usein ihmiset kertovat kokevansa voimakasta tahdonvoimaa ja itsetyytyväisyyttä silloin, kun he pääsevät yli epämieluisista tavoistaan kuten tupakoinnista tai ylensyönnistä. Näissä tapauksissa itsekieltäytyksen ajatukset ennen pidättäytymistä koetaan erityisen harkittuina ja tehokkaina.

Tahdonvoiman puutetta puolestaan kuvataan usein jonkinlaisena lankeamisena tapojen, impulssien tai demonien kiusaukseen. Tämä johtopäätös on looginen, jos mieli todella arvioi tahdon kokemuksen kuin ajatus olisi ainoa syy toiminnalle.

Vaikka tietoiset ajatukset osuisivatkin yksisiin itsekontrollin ja tietoisien tahdon kokemuksen kanssa, tämä kokemus ei kuitenkaan ole suora indikaattori ajatusten todellisista kausaalisista vaikutuksista. Tietoisien tahdon kokemus saattaa vain todennäköisemmin liittyä tehottomiin (tietoiisiin) kuin tehokkaisiin (automaattisiin) prosesseihin, sillä tehottomilla ja monimutkaisemmillä ajatuksilla on enemmän aikaa tulla tietoisiksi ennen toimintaa. Tämä voisi selittää, miksi tietoiset prosessit liittyvät niin usein tahdon tuntemuksiin. Kontrolloidut ja tietoiset prosessit toimivat vain niin tehottomasti, että mielellä on aikaa kehittää ennakkonäkemysnä niihin liittyvistä toiminnoista – antaen näin meille mahdollisuuden tehdä päätelmiä tietoisien tahdon vaikutuksista.
- [3] Ajatuksen ja toiminnan kytkeytyminen yhteen yksilön kasvaessa olisi todella ihmeellistä, mikäli ajatus ei olisikaan se, joka aiheuttaa toiminnan. Niinpä näiden kahden täytyy olla jollain tavoin toisiinsa liittyneitä. Vaikka ajatuksillamme voikin olla tärkeitä

kausaalisia yhteyksiä toimintoihimme, kokemus tietoisesta tahdosta nousee silti prosesseista, jotka tulkitsevat näitä yhteyksiä – ei näistä yhteyksistä itsestään.

Wegnerin mukaan myöskään identiteetti ei ole niinkään laadullinen ominaisuus vaan sarja erisuuruksia kokemuksia, jotka mahdollistavat useamman kuin yhden tekijän asuttavan kehoamme ja mieltämme, kuitenkin niin, että kerrallaan esillä on vain yksi tekijä tai rooli. Mutta miten identiteettimaisesti pystyy pitämään vain yhden tekijän kerrallaan esillä? Ajatusten ja toimintojen muistamisprosessin täytyy etsiä tekijä kullekin ajatus-toiminto-yksikölle, ja kasata sitten nämä yksiköt yhteen ja samaan tekijään, josta siten muodostuu identiteetti.

Tietoisien tahdon kokemus tapahtuu tälle näennäiselle päätekijälle. Havaintoja tämän tekijän ajatuksista käytetään ennustamaan kehon tapahtumia kullakin hetkellä. Toiminnat, jotka eivät seuraa näitä ajatuksia, koetaan epäjohtomukaisina, ja ne voivat lopulta johtaa siihen, että mieli luo kokonaan uuden tekijän, jonka ansioiksi kyseiset toimet voi lukea.

- [4] Kun ihmisiä johdetaan ajattelemaan niin, että heidän käyttäytymisensä olisi reaktiota muiden käytökseen, he saattavat ”unohtaa” oman roolinsa toisen käyttäytymisessä. He voivat Wegnerin mukaan myös aistia toisen ihmisen tahtovan jotain, johon hänet itse asiassa pakotetaan.

On hieman kiusallista ajatella, ettemme oikeastaan koskaan voi tietää ja hallita kaikkia oikkuja, joita kasvomme ja kehomme tuottavat, esimerkiksi haukotuksia, vilkuiluja, irvistyksiä, vapinaa tms. Ja koska emme tiedosta suurta osaa käyttäytymisestämme, näemme helposti toiset vastuullisempina toimiinsa, vaikka me itse suuresti vaikutimme näiden toimien syntyyn. Samoin ihmiset usein luovuttavat vastuun toisille olettamalla, että he itse vain reagoivat siihen, mitä muut tekivät. Esimerkiksi riitaisen pariskunnan mies saattaa usein vetäytyä passiivisuuteen ja nainen saattaa toistuvasti kritisoida miestä. Kun he selittävät tilannettaan, aviomies kenties kuvaa vetäytymistään reaktioksi nalkuttamiseen, kun vaimo puolestaan kuvaa kritisoimistaan reaktioksi miehen vetäytymiseen.

- [5] Suomessa esimerkiksi kirjailija Tuomas Alatalon tekstien väitetään syntyneen fasilitoijan (hänen äitinsä) avulla. Tutkimuksellista näyttöä tämän puolesta ei ole. Wegnerille fasilitointi itsessään on kiehtova ilmiö. Riippuen koetilanteesta jopa yli puolet ihmisistä ilmoittaa tuntevansa, että tuotettu teksti tai tuotetut vastaukset olisivat fasilitoitujen hen-

kilön tuottamia. Se, että Tuomas Alatalon fasilitoijat kokevat Tuomaksen kirjoittavan ei siis ole todiste sen puolesta, että hän itse tuottaisi tekstin. (Aiheesta lisää skeptikkojen keskustelupalstalla:

<http://keskustelu.skepsis.fi/html/Keskustelu.asp>

ja linkeistä

<http://www.skeptic.com/02.3.green-fc.html>

<http://psych.mcmaster.ca/3p3/FCreview.pdf>

- [6] Jos yksilöllä on pelkästään kyky lähettää signaaleja lihakseen ilman lihaksista tulevaa palautetta, seurauksena on monenlaisia ongelmia. Wegner kertoo potilaasta, jonka mukaan aina kun hän nosti käsiään, hänen piti muistaa nojata taaksepäin, jottei käsien paino olisi kaatanut häntä eteenpäin.
- [7] Ajatus siitä, että tietoinen tahto on *tunne* ominen toimien alkuperästä, eroaa paljon siitä, mitä ihmiset yleensä ajattelevat vapaasta tahdosta (tai determinismistä). Ne jotka puolustavat perinteistä teoriaa ihmisen vapaasta tahtomisesta saattavat perustaa näkemyksensä jonkinlaiseen jälkiviisaaseen empirismiin. Wegner uskookin, että vapaan tahdon kannattajat ovat sekoittaneet vapaan tahdon omistamisen ja vapaan tahdon kokemisen, vaikka ne ovatkin täysin eri asioita. Vapaata tahtoa ei ole, mutta sitä koetaan lähes jatkuvasti.

Vaikka tietoinen tahto ei olekaan klassinen emootio, jonka ihmiset nopeasti nimeäisivät, kun heidän käsketään luetella emootioita, sillä on paljon yhteistä emootioiden kanssa. Tahdolla on kokeellinen/koettu osionsa (miltä se tuntuu), kognitiivinen osionsa (mitä se tarkoittaa ja mitä se tuo mieleen) sekä fysiologinen osionsa (miten ruumis reagoi).

KIRJALLISUUTTA:

- Baars, Bernard (2002): "Behaviorism redux?" *Trends in Cognitive Sciences*, vol 6. No 6: 268-269.
- Jaynes, Julian (1976): *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*. Allen Lane. Lontoo.
- Michotte, Albert (1963): *The Perception of Causality*. Basic Books. New York.
- Minsky, Marvin (1985): *The Society of Mind*. Simon and Schuster. New York.
- Searle, John (1983): *Intentionality*. Cambridge University Press. New York.
- Wegner, Daniel (2002): *The Illusion of Conscious Will*, Mit Press. Cambridge.
- Wegner, Daniel (2003): "The mind's best trick: how we experience conscious will". *Trends in Cognitive Sciences*. Vol 7, no. 2. 65-69.

Kirjoittaja on elintarviketieteiden maisteri, Darwinseuran puheenjohtaja ja luonnontieteisiin keskittynyt vapaa toimittaja.